

Irodalmi álmok

AZ ÁLOM IRODALMI KÉPE

1

Semmi metafora a főcímben. Szó szerint értendő azokra az álomleírásokra, amelyek elbeszélésekben, regényekben, drámákban szerepelnek. *Az ideológiák elválasztanak egymástól bennünket. Az álmok és a szorongás viszont összehoznak* – így Ionesco. De: *Beszélgj el egy álmot és elvesztesz egy olvasót!* – figyelmeztet Henry James. A kultúránkat meghatározó ősi szerzők, valamint klasszikusok, jeles kortársak és a későbbiek közül is sokan azonban másként vélekedtek. Ókori irodalmi művektől posztmodernekig olvashatók viszonylag részletesen, olykor kimondottan terjedősen közölt álmok. A mindennapi alvásban fellépő álmokkal szemben az irodalmi álmok, mint fokozhatatlanul önkéntelen képzelet produktumai – jókora ellentmondásként – céltudatosan létrehozott fiktív világ darabjai. Például az alábbi.

– *Az úton jöttem én Párizs felé és mögöttem borzasztó sok katona jött. És mindenki a nevemet kiabálta.* Nagy csatát látott álmában a franciák és a rómaiak között, akiket Julius Caesar vezetett – folytatja beszámolóját egy lánynak az ifjú kadét. Marseille felé lovagolt, élvezte a franciák sikerét. Egy tábornok kérdésére azt mondta, hogy kergessék ki palotájából Lajos királyt és hozzák ide, de a király aludt. Ő dühös lett, megint a nevét kiabálták, *és lerohantam a völgybe... és a franciák utánam... és folyton hangosan ordítottam, a rómaiak elfutottak. Aztán bementek a királyi palotába és Lajos király nagyon dicsért, azt mondta, többet tudok, mint Julius Caesar. „Cézár, Cézár!”* – kiabálták körülötte, *és hajlongtak és leültettek egy selyembaldachin alá. Olyan gyönyörű... olyan félelmes volt... mért nem hagynak aludni? Épp a legszebb részben éppen, egy királyné hangját hallottam, mikor felébredtem: „Sire, ébredjen, Sire.”* A császár nehezen nyitotta ki szemét, és kábultan nézett a beszélőre.

– *Sajnálom, hogy éppen most kellett ébrednem. Azt álmodtam, hogy megint tizenöt éves vagyok... kadét a marseille-i iskolában. És egy bűbájos provençe-i leány guggolt mellettem ... milyen kár!... milyen kár, hogy már nem hallottam, mit beszélt...*

– *Magamnál vagyok. Az álmok szépek, uraim... de hát az élet munka és nem álom... ugye? [Karinthy Frigyes: Álmodni]*

Az időt és teret nem tisztelő, fantasztikusnak látszó, de csak a történelmi valóság fantasztikumával játszó álomban [jelentősen rövidítve közlöm, akárcsak az összes további] az ajacciói erdőben álmodó ifjú kadét időben és térben egyaránt zavaros csatákkal telten, császárnak hiszi magát, amit felébredése előtt egy királyné költögető hangja erősít meg. Ha itt érne véget, egy fiatal katona roppant nagyratörő vágyát teljesítő álomról értesültem volna. Most esik le a tantusz. Alig figyeltem a Léon keresztnévre, ami a jóval ismertebb Napóleon megfelelője. Az álmodó eszerint a már ténylegesen császár Napóleon. Ha itt érne véget, az ifjúkori rendkívül merész álom valóra válásáról tanúskodna. Ám a felébredett álmodó, jóllehet semmi kétsége elért pozíciója felől, ahelyett, hogy boldog lenne egykori álma és a valóság közötti teljes összhang miatt, sajnálkozik. Az előzőektől némileg eltérő álomra emlékszik. Ebben

is tizenöt éves kadét, akihez a csodálatos korzikai erdőben egy bűbajos lány beszél, de hogy mit mond neki és mi történt volna azután: mit veszített, mert másra figyelt, már soha nem tudja meg, mert felébresztették.

Tanpélda az álom megismerésének alapproblémájára. Alvás közben álmodunk, de álmodunk csak utólag, éber állapotban lép elénk, úgy ahogy. A mindennapi életben kizárólag az álmodó elbeszélése révén férhetünk hozzá. Kizárólag rajta múlik, hogy szövegében az elbeszélésre oly alkalmas drámai fordulatokból, avagy oly alkalmatlan kusza eseményekből mi jelenik meg. Másként, mi az, amit visszaemlékezve álmára, elbeszélni érdemesnek ítél; mi az, amit így-úgy töröl, hogyan képes az álom összefüggéstelenségeit visszaadni anélkül, hogy átalakítaná őket. Mi volt, amit valóban álmodott és mi a hozzátett, illetve elvett elem? Vagyis mi a nem-fiktív és a fiktív viszonya? A sajátos körülmények miatt, paradox módon, a nem-fiktív önkéntelen képzeleti működés eredménye, a fiktív akár nyomban az ébredést követő, akár későbbi tudatosítás/elmondás következtében létrejött változás.

A mindennapi álmok jelentéséről és jelentőségéről folyó tudományos diskurzusban meglehetősen változatos álláspontok csap[hat]nak össze. Az irodalmi álmok meghatározó sajátosságáról azonban haszontalan volna vitát nyitni. Ezek az álmok mindig a mű szerkesztés részei, és funkciójuk egyértelmű: az egész szöveg jelentését gazdagítják, a [fő]-hős állapotát-sorsát-nézetét megvilágítva. Mindez tetéződik azzal, hogy az álom nem attól való, aki álmodóként meg van nevezve, hanem a nem-fiktív is teljes egészében fiktív, lévén az álmodót, sőt ha szükségét látja: a mindentudó narrátort is egy nála is többet tudó hivatásos elbeszélő találta ki. De még ennyi sem elég, mert az elbeszélő, élve a valamennyire összetett, többretegű álom[szöveg] kínálta lehetőséggel, jellegének megfelelően, ezúttal is igazolja, hogy *minden másképpen van*.

Trükkös fogás ide, csavaros poén oda, ennek az álomnak – ellentétben gyakori álmainkkal – van füle meg farka. Iskolásabban: eleje, közepe meg vége; kerek egész. Világos, jól érthető. Így is kell lennie, mivel csak így töltheti be funkcióját az elbeszélésben. És ezzel nem áll egyedül.

...nagyon becsülöm az uramban hogy udvarias az öregasszonyokkal meg ilyenekkel és nem játssza meg magát bár ha egyszer valami rájön jobb ha kórházba megy ahol minden olyan tiszta de akkor rögtön összeadná magát az első ápolónővel az aztán marasztalná amíg ki nem rúgják vagy egy apácával ahogy azon a pornográf fotón amilyenek vannak neki aki úgy apáca ahogy én valamire koslatott ebbe biztos vagyok az étvágyáról látom szerelemről szó sem lehet az tény mert akkor rá nem nézne az ételre vagy valamelyik éjszakai tündérrel volt mert akkor ott volt és hiába nemrég nőszült egy fiatal lánnyal flörtölt és én hátat fordítottam neki amikor kislisszolt büntudatos pofájával pedig semmi de a pimasz egyszer nekem is csapta a szelet a szédületes dumájával meg a lágytojtás szemével hülye állat és ezt nevezik ügyvédnek de én ágyban utálok a vitákat vagy ha ez nem akkor valami vacak tyúkot szedett föl magának a jóég tudja honnan stikába mert a férfiak mind ilyenek lesznek az ő korában így negyven körül mert hülyébb nincsen mint a vén hülye és a szokásos csók a fenekemre tiszta fal nem mintha izgatna hogy kit izélget vagy mióta de azért szeretném tudni mert a végén ott csinálják a szemem láttára elég undok dolog mikor csak úgy dől belőle az agyonmázolt hölgyeknek a szaga egyszer vagy kétszer gyanút fogtam világosan megmondtam neki hogy vagy a nő vagy én megyek ki ebből a házból

én meg se tudtam volna érinteni ha arra gondoltam hogy ez összeadja magát egy ilyen mocskos pofátlan hazug ringyóval igen letagadott mindent és örökké énekelt az egész lakásban még a vécében is mert tudta hogy ő nyeregben igen mert tudta hogy a férfi nem bírja ki soká az izéje nélkül és valahol csak kell és mikor utoljára a seggemre élvezett rá Boylan...

Akár Freud is mellékelhette volna – avagy mégsem? – a fantasztikumtól mentes, ám szexuális késztetésektől fűtött, tehát dehogy szabad asszociációs áramlás illusztrálására, ahogy Molly Bloom utat engedve képzeletének/gondolatainak, ábrándozik-álmodozik (James Joyce: *Ulysses*). A német-angol kifejezést magyarítva: nappal álmodik. Közvetlen környezetéről átmenetileg leválik, a mindennapi valósággal való kapcsolata elhomályosodik, és részben képzeleti képek helyettesítik. Főleg olyanok, amelyek együttvéve inkább kellemesek, mint kellemetlenek számára. Az álmokhoz hasonlóan elfojtott ösztönök, mindenekelőtt a szexualitás kifejezői, vágyteljesítés példái, amelyek a cenzúra fellazulása miatt felszínre törnek. Mivel azonban eltérően az álmoktól, a másodlagos folyamatgondolkodás, azaz a primer törekvések kontrollja be-bekapcsol, a fantáziálás – lévén irodalmi mű része – kevéssé kusza. Az éber logikus gondolkodás és az alvás közötti küszöbállapot. Sem ennek, sem az előbbinek hangulata nem helyezhető el a vidám-szomorú-lidérces dimenzión; bizarr-groteszk és ha az olvasót leleselkedőnek tekintem, akár taszító.

Az egész Alice egyszerre alig volt nagyobb húsz centiméternél, kétségbeesés helyett örült, hogy már kifér a parányi ajtón, és kimehet abba a gyönyörű kertbe. De előbb várt néhány pillanatig, nem zsugorodik-e tovább. – Most hát olyan hosszúra nyúltam, mint a világ legnagyobb távcsöve. No, szervusztok, lábaim. Tudniillik lenézett a lábaira. Alig látta őket, olyan messzire estek tőle. Feje a mennyezetbe ütődött. Most több mint három méter magas volt. Amint visszakisebbedett, megrémült a hirtelen változástól, de boldog volt, hogy még maradt belőle valamicske. Bár egyszercsak abba a könnytöbba pottyant, amelyet ő sírt össze, amikor még három méter magas volt, és első gondolata az volt, hogy tengerbe esett, gyorsan feltalálta magát. Ez a furcsa kislány szerette azt képzelni, hogy ő két személy. „Most azonban hiába képzelném, hogy két személy vagyok – gondolta szegényke –, még jó, hogy egy valamirevaló kitelik belőlem.”

– Hát te kicsoda vagy?

– Ezt e percben aligha tudom. Csak azt tudom, hogy ki voltam ma reggel, amikor fölébredtem. De azóta már rengetegszer megváltoztam.

– Hogy érted ezt? – szólt a Hernyó szigorúan. – Értelmesen beszélj.

– Sajnos, kérem, nem tudok értelmesen beszélni, mert nem az vagyok, aki vagyok. Sajnos, nem tudom jobban megmagyarázni, mert én magam sem értem az egészszet. Aztán, tetszik tudni, nagyon megzavarja az embert, ha napjában többször átváltozik.

Hol a mindentudó narrátor, hol az álmodó nézőpontjából találkozom a kislánnyal, nem pusztán ismeretlen, de meghökkentő külső és belső térben, kizárólag az álomidőben, szélsőségesen fantasztikus helyzetekben (Lewis Carroll: *Alice Csodaországban*). Öröm, rémület, boldogság kavarnak Alice-ban. A magasból esés, pottyanás [zuhanás, repülés, lebegés] egyszerre hívja elő az ijedtséggel vegyes ujjongó érzést, ami mindig fellép, amikor a kigyereket az őt szerető felnőtt felemeli, és úgy tesz,

mintha leejtené. Még álomban is megterhelő a gyors átváltozások megfigyelése és kivált az élmény: Alice két személynek képzeletben magát. Alkalmi társa egy nemcsak beszélni, de okosan gondolkodni is képes rovarral szembesülve, tudatosan benne: nem érti, miként lehet, hogy nem az, aki.

Az álom lebegésében az átváltozások egyrészt a gyerek és a felnőtt szorongással teli, egyben feszültségvezető funkciójának felelnek meg. Másrészt változatok egy mindnyájunkat intenzíven foglalkoztató témára. Testképünk énazonosságunk összetevője. A fokozatos, „természetes” testi átváltozást jobbra nem tartjuk nyilván, olykor hátrítjuk is tudomásulvételét. Ezért is lehet zavaró, ha korábbi fényképünket szembesítjük jelen tükörképünkkel. A testséma elvesztése, illetve radikális módosulása egyfelől szárnyaló szabadság, másfelől kijut Alice-nak az elvárászsoltás szorongató élményéből. Az én megélésének pszichoszensoros zavara ez. Alice úgy érzi, hogy egyes testrészei nem tartoznak hozzá, illetve tőle elidegenedve önálló életre kelnek. Az elidegenedett rész, a másik éppúgy lehet titkos, be nem vallott vágyak gátlástalan és sikeres megvalósítója, mint idegen, ártó hatalmak eszköze, akit az én ellenében játszanak ki. Ezek a megnyilvánulások a bizonytalanság alighanem legvégletesebb fajtájára utalnak, amit csak ember átélhet. Hiszen nem tudja bizonyosan, hogy amit érez-gondol, azt még ő teszi-e, vagy már egy másik; nem tudja védeni magát a külvilág ellen, mert belvilágával összefolyik. Mélyen destruktív helyzet.

Alice önmaga előtt válik kérdésessé. És vele együtt azzá válik a természetes növekedés, a gyerekség-felnőtttség, a személyiség érése is. A gyerek játékos álmában ott a súlyos kérdés, hogy mikor veszítheti el vagy nyerheti vissza még vagy már valaki önmagát, azaz mi őrzi integritását, van-e egyáltalán ilyen integritás. A félelmetes álmokképeket az álmodó életkorát meg-meghazudtoló, ellenségességtől mentes humora és kíváncsisága ellensúlyozza. Nem úgy, mint az énazonosság konfliktusaival foglalkozó számos más fantasztikus irodalmi álomban.

E három álmot annyi minden választja el egymástól, hogy látszólag minden ok nélkül helyeztem őket egymás mellé. Valójában azonban egy lényeges közös tulajdonságuk alapján tettem: hogy minél szélesebb és változatosabb körét vizsgálhassam meg az irodalmi álmoknak, velük együtt hetvenhat álomszöveget gyűjtöttem. [Lehetőség szerint jelentős irodalmi értékű művekből dolgoztam, de nem kizárólag: szükség törvényt bont.]

Közülük a legterjedelmesebb csoportot az önmagukért beszélő álmok alkotják, amelyek a mű megelőző és következő szövegének ismeretét nem követelik meg. A fentiekén kívül a továbbiak (ábécérendben): Apuleius: *Aranyszamár*, Barnes: *Éjerdő*, Borges: *Körkörös romok*, Broch: *Vergilius halála*, Bulatovic: *Napocska*, Csehov: *Aludni szeretnék*, Dickens: *Karácsonyi ének*, Dongala: *A Bridgetower-szonáta*, Dosztojevszkij: *Egy nevetséges ember álma*, valamint *A félkegyelmű*, Énard: *Iránytű*, valamint *Mesélj nekik csatákról, királyokról és elefántokról*, Flanagan: *Egy tenyér, ha tapsol*, Foer: *Minden világgal*, Foster Wallace: *Végtelen tréfa*, Gogol: *Az orr*, Hemingway: *Az öreg halász és a tenger*, Homérosz: *Iliász*, Joyce: *Ulysses* [egy másik szereplővel másféle jelenet], Kafka: *Álom*, valamint *Az átváltozás*, Kertész Imre: *A kudarc*, Khider: *A pofon*, Kosztolányi Dezső: *Az alvó*, Krúdy Gyula: *Magányos ember álma*, valamint *A pincér álma*, Krusovszky: *Akik már nem leszünk sosem*, Mann: *Varázshegy*, Moravia: *Egy asszony meg a lánya*, Mózes *Első könyv*, Maurier: *A Manderley-ház asszonya*, Mándy

Iván: *Egy ember álma*, Mán-Várhegyi Réka: *Mágneshegy*, Musil: *A tulajdonságok nélküli ember*, Oravecz Imre: *Ondrok gödre*, Ovidius: *Átváltozások*, Poe: *Történet a rongyos hegyekből*, Schnitzler: *Álomnovella*, Shelley: *Frankenstein avagy a modern Prométheusz*, Singer: *A rabszolga*, Stevenson: *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete*, Wallant: *A zálogos*, Walser: *Kényszervirágzás*, Weidenheim: *Pannon regény*. Katharina D. élete álomszövegei.

2

Úgy rémlett,
Hajóra szálltam, hogy Burgundiába menjek,
Társul velem volt öcsém Gloucester is,
Ki szobámból felcsalt a fedélzetre
Úgy rémlett Gloucester megbotlott, s lebukva,
Engem ki [feltartottam], a hajóról
Lerántott a zajongó tengerárba.
Oh ég, mi kínnak tetszett megfulladnom!
Úgy rémlett, átkeltem a bús folyón,
A zord hajóssal, kit költők leírnak,
Az örök éj honába. A legelső,
Ki ott köszöntötte vándor lelkemet,
A nagyhirű Warwick, apósom
Így szólt: „Mily ostort szabhat e sötét hon
Álnok Clarence, aki hitszegő volt?”
És azzal eltűnt. Aztán jött lebegve
Egy angyal árnyék, világos haja
Vérrel keverve, s így kiáltott fel:
„Clarence jön, hűtlen, csalfa, ingatag Clarence,
Aki legyilkolt Tewksbury-mezőn:
Vigyétek, fúriák! Kínpadra vele!”
Azt kellett hinnem, pokolban vagyok:
Az álmom oly rettentő benyomást tett.

Clarence (Shakespeare: *III. Richárd*) az előzmények alapján okkal tart attól, hogy öccsének útjában van, és az a halálát akarja. Később a felbérelt gyilkosok el is végzik dolgukat, de ismerős környezetben játszódó rémálmát, ahogy az álmodó maga nevezi, csak megszorításokkal tartom prófétikusnak. A mélységes szorongásos álomban a vízbe fulladás képei eleve roppant baljósak. Lelki egyensúlytól teljesen megfosztott, lelkipurdalástól meggyötört elmeállapot kifejezői. Noha fulladásos kínhalálához kellett öccse, aki magával rántotta, álma egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy vele mi lett. Ahelyett, hogy őt vádolná, két egymást követő epizódban az indokolt felelősségre vonást, pusztulását vetíti előre saját halálos bűneiért.

Az első csoporttól elkülöníthetők az álmodó és az olvasó számára is nyomban érthető, külön megfejtési munkát nem igénylő kimondott jósálmok: Shakespeare: *III. Richárd* [még egy további, eltérő], valamint *Julius Caesar*, *Othello*, a *velencei mór*, Tolsztoj: *Háború és béke*, valamint *Anna Karenina* álomszövegei.

Megbontotta az ágyat, s lefeküdt. E hosszú éjszakán végig már nem önmagát figyelte, hanem az egymást és magukat hajszólo elődöket. Most már az álom sem tudta elsodorni őket. Apja s nagyapja álombeli jelenléte pedig a zaklatott ébrenléténel is kárhózatosabb volt: Rohant végig a Verőfény gerincén, mintha a pincéből valakit ki kéne szabadítani. Mire lélekszakadva odaér, a présház teteje beomolva, a verandát fölverte a gaz. Futórözsza helyett vadkomló. Lenéz a szőlő közé. Karók sehol, kiszáradt szőlőtőkék vergődnek feketén, mint partra dobott tengeri rémségek. Aztán a pászma szélében fölbukkan Faggyas, amint ekeszarvának dölve borogatja ki soronként a szőlőtöveket. Az eketaliga előtt két meztelen ember, fejük föld fölé szegül, bőrük fehérsége messzire virít. Ha megtántorodnak, Faggyas korbáccsal üti derekukat. Kínban törtetnek, jönnek szembe vele, fújtatnak, s olykor fölordítanak: két meztelen férfialak. Szendy Bálint, az ösztövérebb alig támolyog, Endre úr öklét harapja, úgy húz, rengeteg vállába istráng hasít, tokája, gyepes hasa előrelöttyed; ágyékuk megsugorodott. Vánszorog, de meg nem torpan a két utolsó Szendy. Odafönn a tetőn egyszer csak ott van Gönczi Dénes. Hason fekszik a fűben, állat karján nyugtatja, cigarettát szív. Majd, mint ki nem nézheti, az ember mit művelhet a javaival, a szőlősoron fölfele törtető ekéről az égre emeli tekintetét. Mari ott áll fölötte, kezét csípőre téve, körülötte nyüzsgönek pendelyes fiai. Észreveszi a feljűk kapaszkodó meztelen Szendyeket, amint meglátja elesett szemérmüket, csúfondárosan kacag. Vesszöt fog, hogy elzavarja bámész maradékait, feljűk suhint, mire azok szaladnak kifele a hegyből, majd rőfögve csörtetnek el. Itt vagytok megint, megjöttetek, az egész pereputty? – kiáltja álmában, s hallja is, mint aki magát akarja ébreszteni. De egyelőre képtelen kikapaszkodni az álom vermeiből, újra Mari kacagása iszonytatja, ki ujjal mutatja azt, amin eszelősen mulat. Ő pedig kendőjét, kötényét tépi le magáról, hogy apái ágyékát eltakarhatná a parasztasszony elől. Nem nyughatsz, Dénesem, rám hozod még ezeket is. Három napja nem kaptál követ.

Az álmot a mindentudó elbeszélő jegyzi le [Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba*] a bizonyára fiatal álmodó nő nézőpontjából. Ha nem tudnám, kik közelebről a szereplők, a nyomasztó atmoszféra, az elpusztult szőlő, a hiábavaló futás, ami inkább menekülés, az eke elé meztelenül befogott, megszegényített férfiösök kinjai több mint elegendők, hogy érzékeltessék az álmodó kétségbeesett lelkiállapotát. Hogy fantasztikumtól mentes, ismert, szabadtéri környezetben játszódó álma végén nem éri be a férfiatlanná vált apját és nagyapját kikacagó nő megnevezésével, hanem hangsúlyozza annak paraszti voltát, és gyerekeit disznókhöz hasonlítja, minden nyomorúsága ellenére a köztük lévő társadalmi távolságot emeli ki. De az egész pereputty kifejezéssel és először az álomban, letegező formával mélységes sebzettségét-elkeseredettségét fejezi ki. A tegezés szemrehányásként másodszer a pereputty fejének szól, aki[nek sírja: a kút] három napja nem kapott követ. Az álom mélye, akárcsak a kúté, súlyos titkokat rejt. Ezért – ellentétben az előbbiekkal – az álom önmagában nem jól követhető. Csak az előzmények olvasása nyomán világosodik meg. Szendy Ilka, a céhmestéri-kurtanemesi családból származó tímárlány meggyilkolja háromgyerekes szeretőjét, aki napszámosként az ő szőlőjét gondozza. A kapcsolat, amelyet Ilka kezdeményez, az egyetlen öröme. Akkor öli meg szeretőjét és temeti a kútba, amikor tudomást szerez arról, hogy az Amerikába akar vándorolni. Faggyas, aki a tímárműhelyből elzavart és

koldussá lett szolgál, azért igázza le Ilka őseit álmában, mert ténylegesen felfedezte a titkát, és így úrnője ki van szolgáltatva neki.

Az álmodó/mindentudó elbeszélő számára ugyancsak minden további nélkül érthető álom, amely azonban az olvasótól az álmodás előtti történések, vagyis a mű ismeretét követeli meg. Ilyenek még Cortazar: *Éjszaka, hanyatt fekvé*, Fukazawa: *Nyári álom története*, Victor Hugo: *A nyomorultak* álomszövegei.

4

A bibliai József nem lett volna többszörös álomfejtő, ha nem lett volna kitüntetett álmodó, egyben saját kettős álmának kiemelkedő elbeszélője (lásd önmagukért beszélő álmok). Ha elhallgatta volna álmait, nem kerülhetett volna kapcsolatba a főpohárnokkal, akinek szintén sikeresen megfejtette álmát, és eljutott a fáraóhoz. Ő ugyancsak tanácstalan volt ismert környezetben lezajló, meglehetősen baljós, fantasztikumot nélkülöző kettős álma miatt (Mózes *Első könyv*). *A Nílus partján álltam, és láttam, hogy a folyóból hét szép, kövér tehén jön ki, és legelésznek a parton. Utánuk másik hét tehén jött fel a vízből, de ezek csúnyábbak és soványabbak voltak, mint amilyeneket valaha is láttam Egyiptomban. Azután a hét csúnya és sovány tehén fölfalta az előző hét kövér tehenet. Különös módon a sovány tehenek ugyanolyan soványak maradtak, mint azelőtt. Ezután fölbredtem. Majd ismét elaludtam és megint álmot láttam: hét szép, kövér búzagalász növekedett egy száron. Utánuk másik hét kalász növekedett, de ezek a sivatagi forró szélről aszottak, hitványak és soványak voltak. Majd a hét sovány kalász elnyelte a szép kalászokat.*

Felség – így József – ez a két álom ugyanazt jelenti. A hét szép tehén hét esztendőt jelent. Ezt jelenti a hét kövér kalász is. A hét sovány tehén és a hét hőségtől aszott meddő kalász is hét évet jelent: az éhínség hét esztendejét. Isten előre megmutatta felségednek, amit cselekedni fog. Mert bizony a korábbi bőségnek nyoma sem marad az éhezés ideje alatt, mert a csapás olyan súlyos lesz.

József merész analógiás megközelítéssel él (akárcsak saját álmainál). A fáraó kettős álmának nyilvánvaló és rejtett tartalma között kétségkívül nagyobb a távolság, mint Józseféi között volt, szimbolikája áttételesebb, de tartok tőle, ha csak ennyire volna érthetetlen álmaink java része, a pszichoanalízis nem született volna meg. József szimbolikus álomfejtéssel élt, ami „eleve eredménytelen az olyan álmok esetében, amelyek nemcsak érthetetlenek, hanem zavarosnak is látszanak” – mutat rá Freud és hozzáteszi: „A költők alkotta legtöbb álom arra való, hogy effajta szimbolikus magyarázatot kapjon, mert azok a költő gondolatát olyan mezben ábrázolják, amelyet álmainknak tapasztalatból ismert jellegéhez illőnek tartanak.”

Egyébként az ilyen egymásra következő, ugyanazt jelentő és ugyanolyan érzéseket kifejező, homológ álmok közül „az első gyakran erősebben torzított, bátor-talanabb, a következő már merészebb, világosabb” – jegyzi meg ugyancsak Freud. Szembeszökő ez a zsidó-római Flavius leírásában. Eszerint első álma elbeszélését követően a fáraó így szólt: „Ez első álomlátás után nyugtalanokodva felbredtem, és azon gondolkodtam, hogy vajon mit jelenthet, ám eközben lassanként ismét elaludtam, és még különösebb álomom volt, amely még inkább megijesztett és megzavart.” Mire József: „Álmod a látszat szerint kétféle, ám mindkét látomásnak csak egy az értelme.”

Mindenesetre, József a találó értelmezésen túl, amely mentes az agyonmagyarozástól és mértéktartón ugyanolyan terjedelmű, mint maga az álom volt, saját meg a fáraó további karrierjét meghatározó pompás tanácsot is adott, ugyancsak mértéktartó terjedelemben. *Rendeljen felséged felügyelőket, akik a bőség hét esztendeje alatt begyűjtik az egész országból a termés ötödrészét! Legyen ez a raktározott élelem az ország tartaléka az éhség hét esztendejében, amely eljön Egyiptomra!*

Az álmodó érzi/tudja, hogy álma jelentés-és jelentőségteli, de ez csak egy másik személy révén tárul fel, aki képes azt megfejteni. Lásd még Apollodórosz *Mitológia*, Artemidorusz *Oneirocritica*, Babits, M. *A gólyakalifa*, Dániel könyve, *Gilgames eposz*, Thomas Mann: *József és testvérei*, Shakespeare: *Macbeth*, Szophoklész *Ödipusz király* álomszövegei.

5

Egyik nap beszámolt egy álmáról – írja D. M. Thomas: A fehér hoteljének fiktív Freudja egy betegéről. Általában rosszul aludt és keveset álmodott: ez már önmagában is ellenállásról tanuskodik. Egy teljes álom éppen ezért örvendetes ritkaságnak számított, és meglehetősen sok időt fordítottam arra, hogy megpróbáljam értelmezni. „Vonaton utaztam, szemben velem egy férfi ült és olvasott. Mindenáron beszélgetni akart velem, úgy éreztem, túlságosan bizalmaskodó. A vonat megállt egy állomáson valahol a nagy semmiben és elhatároztam, hogy leszállok, hogy megszabaduljak a férfitől. Meglepődve láttam, hogy sokan leszállnak még, holott csak egy kis hely volt, és teljesen kihalt. De az állomás tábláin a Budapest felirat állt, és ez megadta a magyarázatot. Utat törtem magamnak a jegyszédő mellett, nem akartam megmutatni a jegyemet, mert eredetileg tovább kellett volna mennem. Áthaladtam egy hídon, és egy ház előtt találtam magam, amelyen a 29-es szám állt. Megpróbáltam kinyitni a kulcsommal, de nem sikerült, és ezen csodálkoztam; úgyhogy tovább mentem, és eljutottam a 34-es számú házhoz. Noha a kulcsom nem fordult meg a zárban, az ajtó kinyílt. Családi kis szálloda volt. A hallban kinyitva száradt egy ezüst esernyő, és arra gondoltam, az anyám van itt. Beléptem egy fehér szobába. Nagy sokára bejött egy idősebb úr, és azt mondta: 'A ház üres.' Kivettem egy táviratot a kabátzsebemből, és átadtam neki. Sajnáltam az öreget, mert tudtam, mi áll benne. 'Meghalt a lányom', mondta dermesztő hangon. A hír annyira megrázta és lesújtotta, hogy úgy éreztem, nem létezem a számára többet.”

Első hallásra megijesztett az álom, mert azt közölte velem, hogy álmodója képes lenne véget vetni életének, csak hogy megszabaduljon szenvedéseitől. Álombeli vonatutak már önmagukban is a halálra vonatkoznak; és ebben az esetben ez még nyilvánvalóbb, hiszen eredeti úticélya előtt leszállt a vonatról 'valahol a nagy semmiben'. A jegyszédő megkerülése világosan utal az öngyilkosságra vonatkozó tilalmakra; és a híd is a halál szimbóluma.

A pszichoanalitikus mester kérdései nyomán a válaszból azt is megtudom, hogy a vonaton ülő férfi emlékezteti őt arra, aki egyszer molesztálta vonaton. További kérdések nyomán kiderül, hogy bátyja szintén része álmának. A két szám megfejtése ezek után gyerekjáték: az álmodó 29 éves, bátyja öttel több. *Először a saját házában kapujában állt meg. A kulcsnak nyitnia kellett volna a zárat, de nem nyitotta. Viszont be tudott nyitni a 34-es számú házba – bátyja lakásába. Mivel itt csak vendég, szállodának látja.*

Az üres házról szóló kijelentés, az anyára gondolás, az öregúr, a távirat a további exploráció nyomán mind megtalálják jelentésüket. Kapóra jön a páciens hosszú naplója, és ahhoz csatolt, sok-sok oldalnyi verse.

*Álmomban fákat tört ki a vihar.
Ott bujkáltam köztük, majd puszta part
tárult eléem, rohantam, félelem
űzött, volt egy csapóajtó, de nem
bírtam kinyitni sehogy sem, viszonyt
kezdtem a fiával, a vonaton,
egy alagútban, a szoknyám alatt
járt a keze, lélegzetem elállt,
egy tóparti, fehér hotelbe vitt.
Ahogy combon közényúlt, csupa láng
lettem, szégyentelen...*

Az analízis során fokozatosan tárul fel a regénybeli Freud előtt, hogy páciensének zavaros családi élete, balszerencsés házassága, anyja képmutató személyisége, ödipális kötődése apjához miként vezetett hisztériás panaszait előidéző elfojtáshoz. Több mint egy évtized múlva a mester elküldi esettanulmánya kéziratát az egykori betegnek. Ő válaszában közli, hogy *több tekintetben alig ismert magára, de erről ő tehet, mert képtelen volt szembenézni a teljes igazsággal. Hogy most már képes, éppen a mesternek köszönhető. Nincs kifogása a publikálás ellen. Pedig Úristen, micsoda szörnyű, trágár firkálmányok... hogyan írhattam én valaha ilyesmit? Annak idején nem mondtam el Önnek, hogy a Gasteinban töltött hetek alatt mindvégig heves szexuális vágyak gyötörtek. Annak ellenére, hogy olyan beteg voltam, vagy talán éppen azért. Az egyik pincér megérintette a mellemet. Egy kissé emlékeztetett az Ön fiára, akinek láttam a fényképét. A legszemérmertlenebb fantáziák gyötörtek.* Azt is bevallja, hogy súlyosabb hazugságok is terhelik lelkiismeretét. Az álomszöveg meggyőzően érzékelteti (ha szájba nem is rágja), hogy az álomfejtő munka még akkor is problematikus, ha az álmodóval rendszeres személyes kapcsolatban álló avatott értelmező végzi. Az író azonban nem pszichoanalitikusoknak készíti a művében alkalomadtán szereplő álmot, hanem többé-kevésbé maga előtt látott/elképzelt olvasóinak, serkentve és támaszkodva empatikus tevékenységükre. A regény különböző helyein felbukkanó álomszöveg bravúrja, hogy ennek éppen a „szakszerűen” végzett álomértelmező tevékenység ábrázolásával tesz eleget.

Az álom különössége, hogy több álomból álló, egymást kiegészítő álmok füzére. Ilyenek még Charlotte Bronte: *Jane Eyre*, Emily Bronte: *Üvöltő szelek*, Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*, valamint *A Karamazov testvérek*, McCarthy: *A síkság városai*, Orwell: *1984*, Ottlik Géza: *Buda*, Quincey: *Egy angol ópiumevő vallomásai*, Tolsztoj: *Háború és béke* álomszövegei.

6

*Álom, te nagyatyám voltál s atyát
Nemzél nekem; s anyát és két fiútestvért
Teremtettél. Ám [ó bosszúság!] eltűntek,
Oly gyorsan, mint születtek,
Álom, vagy örült badar
Beszéd; vagy mindkettő, vagy semmi sem;
Vagy esztelen beszéd, vagy olyat mondó,
Mit ész nem ért meg. De legyen akármí,
Hasonlít életemhez.*

Egy férfi az álomról elmélkedve, annak általános jegyeit sorolja elő konkrét-megjelenítő formában [Cymbeline]. Érzékeltetve, hogy Shakespeare róluk is milyen sokat tudott, már annak idején. A kirajzolódó roppant ellentmondásos kép: hallucinatorikus, világteremtő jelleg, vágyteljesítő szerep, zavarosság és mindezzel együtt, illetve mindennek ellenére az élethez hasonlóság meglepődést vált ki. A hős nem álmodik ugyan, de tételes álláspontot fejt ki az álomról, vagy a mindentudó elbeszélőt is bevonva írja le az álom különböző jegyeit. Lásd még Balzac: *Az ismeretlen remekmű*, valamint *A számárbőr*, Proust: *Az eltűnt idő nyomában*, Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*, valamint *Coriolanus*, *Vihar*, *Lear király* szöveghelyei.

7

Mintám olyan százoldalas könyvet tesz ki, amelynek oldalain négyszáz szó van. A – jeleztem, kényszerűségből rövidített szemelvények – kommentárjukkal az irodalmi álmok kvalitatív jellemzését világítják meg. Helyénvaló a teljes álomszöveg-készlet kvantitatív összevetése a mindennapi álmokkal. Ehhez Hall és Castle tartalomelemző munkájának néhány máig figyelemre méltó eredménye kínál támpontot [Hall, C. and Castle, R. *The Content Analysis of Dreams*, Appleton Century Crofts, New York, 1966.]. A szerzőpáros az álmot az álmodó kognitív folyamatainak, tág értelemben vett gondolkodása rendkívül privát megnyilvánulásának tekinti. A kivetített képekben az álmodó elgondolásai öltenek testet. Megmutatkoznak a szereplőkben és az ő akcióikban. Az álomból kiderül, hogyan fogja fel az álmodó saját magát, másokat, a világot, az impulzusokat és konfliktusokat.

Az irodalmi álmok négyezeröttszáz évet fognak át; eloszlásuk durván tükrözi az [elbeszélő] irodalmi művek gyakorisági eloszlását. Több mint felük a 20. században, meg az eltelt két évtizedben született. Ha a 19. századiakat is hozzáveszem, elérik a négyötödöt. A Hall és Castle által tanulmányozott álmok a 20. század közepéből valók. [Freud saját, illetve betegeitől származó álomszövegei úgyszólván mind fél-évszázaddal korábbiak, Jungéi náluk jobbra két-három évtizeddel későbbiek.] Az irodalmi álmok ötszáz fölötti átlag szószáma igen magas. Bár a [shakespeare-i] jósálmok között kilenc szavas is előfordul, az ezer szó közeli álomszövegek egyáltalán nem rendkívüliek, Dosztojevszkijéi pedig jóval terjedelmesebbek. Freudnál a sok-sok között a hosszabbak száma kimondottan csekély. Jung jelentősen kevesebb álmot idéz, ám a hosszabbak nála is kivételesek. Hall és Castle által közölt álomszövegek is meglehetősen rövidiek.

A mindennapi álmokban nemcsak mások cselekedeteit, hanem esetleges szavait is az álmodótól ismerjük. Ő az álomszöveg alkotója. Noha az irodalmi álmok alkotója is meghatározott személy, ő azonban saját álmát legfeljebb áttételekkel közli. A kérdéses irodalmi álmokat hol maga az álmodó, hol a mindentudó narrátor, hol felváltva mindketten beszélnek el, hasonló arányban. A maradék az álmodó-megfejtő-mindentudó narrátor-egyéb szereplő változatos kombinációja. Többségük eseménye bármikor megtörténhet, akár közvetlenül nem sokkal az elalvás előtt is. Jórészt a mindennapi valóságban is megeshet[ett volna], kisebb részük csak álomban, álmodásban, képzelődésekben lehetséges fantasztikum. Olykor, akárcsak mindennapi álmainkban, magára az álomra is reflektálnak: az egész csak álom, illetve valami az alvás és a féltálmom között.

Hall és Castle kiszámolták, hogy vizsgálati személyeik [felük férfi, felük nő] néhány mindennapi álmában milyen gyakori [volt] a zárt és szabad tér, az épületek, háztartási cikkek, élelem-ital, utazás, fegyverek, utcák, természet, pénz, állatok, emberek [férfiak és nők], testrészek, halottak-átváltozások, család, idegenek, agresszió [szóbeli és fizikai], az álmodó mint agresszor és áldozat, barátság[osság], szex, tevékenységek [szóbeli-fizikai-kognitív], érzelmek [boldog, azaz pozitív és féltálmom, azaz negatív].

Meghatározó szereplői az álmoknak az emberek. Szemben a mindennapi álmokkal, amelyekben valamelyest több a nő, mint a férfi, az irodalmi álmokban a férfiak aránya kétharmadnyi. Az írók között a több mint kilenctizedet kitevő férfiak felülreprezentáltsága ennél is kiáltóbb.

A húsz-huszonkét éves egyetemista vizsgálati alanyok élettapasztalata és világ-szemléletük komplexitása nem fogható mintánk álomszövegeinek alkotóihoz. Mivel az egyetemisták a múlt század közepe előtt az Egyesült Államokban nevelkedtek, kiemelem a legfrissebb tizenegy irodalmi álmot. Szerzőik [csak egy nő] zsigereiben bizonyosan mindaz ott volt, ami az egyetemistáikéiban. A rendkívül férfias álomvilág így is tartja magát, annak ellenére, hogy a művészek nemüktől független beleélő-és ábrázolóképesége nyilvánvaló. A világirodalom kitüntetett nőalakjait, mint Anna Kareninát vagy Madame Bovaryt férfírók teremtették meg. A férfiszereplők túltengésével összefüggésben a bemutatott irodalmi álmok barátságossága az agresszív mozzanatoknak elenyésző hányadát sem éri el, szemben a mindennapi álmokkal.

Ugyancsak beszédes a halottak és átváltozások terjedelmi arányokat messze-messze felülmúló gyakorisága az irodalmi álmokban. Az álomszövegek átlagos hosszától teljesen független, hogy az irodalmi álmokban a kognitív tevékenységek az összes tevékenységnek jóval tetemesebb részét teszik ki, mint a mindennapi álmokban. Mindkétféle álomban a negatív érzelmek uralkodnak: négyszer-öttször gyakoribbak, mint a pozitívak. Durván szólva, ennyivel ritkábban élnek át az akár hús-vér, akár fiktív álmodók boldogságot, mint féltálmom. Összhangban ezzel, mindkétféle álomban az álmodó számottevően gyakrabban áldozata az agresszióknak, mint elkövetője. Ám az irodalmi álmokban álmonként majd' ötször annyi érzelm szerepel, mint a mindennapi álmokban. Vagyis az irodalmi álomszövegek, nem függetlenül terjedelmüktől, de nem is kizárólag emiatt, érzelm- [és így negatív érzelm]gazdagabbak.

Ennek megfelelően igen komor, feszültséggel-konfliktussal telt benyomást keltenek. Elnagyoltan szólva, mintha csak azt volna érdemes megírni, amikor rosszat, gyakran egyenesen tragikusát álmodunk. Az irodalmi álmok atmoszférája – néhány

kivételtől eltekintve – ha nem is kétségbeejtő, legalábbis meglehetősen nyomasztó, függetlenül a keletkezési időtől és terjedelemtől. Még így is kiemelkednek a jósálmok, amelyek igazában baljósálmok. Szembeszökő, Shakespeare teremtményeinél egyenesen megdöbbentő azonban a kontraszt, amikor az irodalmi hős, illetve mindentudó elbeszélő kilép az álomból, és úgymond teoretizál az álom jellemzőiről, alvással való kapcsolatáról. Bármiféle egyoldalúságtól mentesen fejtik ki a lelki egészséget szolgáló, feszültségoldó-életet óvó, kompenzáló szerepet.

A mindennapi álmok között is vannak nem-freudiak, azaz olyanok, amelyek minden további nélkül érthetők, nincs rejtett rétegük, szemben az összefüggéstelen, zavaros, főleg szexuális szimbólumokban gazdag álmokkal. Általában rájuk gondolunk, amikor jelentőségteli, izgalmas álomról beszélünk. Az előbbi összbenyomásomat kiegészítve mintha azokat az álmokat volna (úgy) érdemes megírni, amelyek alapján véve egy az egyben érthető; esetleges logikátlanságuk is logikus, szimbolikájuk jelentésének megragadása sem kíván freudi tájékozottságot. Az írók azt hitetik el olvasóikkal, hogy jobbra terjedelmesen kidolgozott álomszövegeik olyanok, mint az olvasó mindennapi álmai, holott szerepük/céljuk nyilván uralják a kompozíciót.

